DIVERGENŢĂ DIALECTALĂ ŞI INTERCOMUNICARE

DE

EMANUEL VASILIU

1. Consideraţii preliminare. Se consideră de obicei că posibilitatea de *înţelegere reciprocă* (= **intercomunicare**) între vorbitori a două idiome diferite (graiuri, dialecte sau chiar limbi) este în strînsă dependenţă de *gradul de asemănare* (sau deosebire) dintre cele două idiome : cu cît asemănarea este mai mare, cu atît dificultăţile de înţelegere sînt mai mici, cu cît asemănarea este mai mică, cu atît dificultăţile sînt mai mari, cazul limită fiind acela în care intercomunicarea este irealizabilă.

Asemănările (deosebirile) dintre două idiome, descrise în termenii uzuali ai lingvisticii structurale de *inventar/distribuţie*, eventual în termeni de *inventar/reguli* (*de bună formare*) par a nu putea fi în mod clar corelate cu dificultăţile sau absenţa dificultăţilor în procesul de intercomunicare : este o constatare empirică aceea că intercomunicarea se realizează în *grade diferite* între vorbitori ai unor idiome cu structuri care au aproximativ acelaşi grad de asemănare. Pentru a nu lua în considerare decît nivelul expresiei sonore (nivelul fonetic/fonologic), ne putem referi la următoarea situaţie : dialectul dacoromân şi cel istroromân sînt foarte asemănătoare din punctul de vedere al structurii fonetice şi fonologice[1]. Cu toate acestea, intercomunicarea dintre un vorbitor al dacoromânei şi unul al istroromânei nu se realizează cu dificultăţi mai mici decît aceea dintre un vorbitor al românei şi un vorbitor al limbii italiene[2].

Mai realist ni se pare să considerăm că posibilitatea pe care o are un vorbitor al unui idiom, I_1, de a înţelege într-o anumită măsură ceea ce se vorbeşte într-un alt idiom, L_2 (pe care nu-l cunoaşte), este dată de faptul că vorbitorul respectiv **recunoaşte** în propoziţiile emise în L_2 un număr de cuvinte din idiomul pe care îl foloseşte în mod curent. Cu cît mai mare este numărul de cuvinte recunoscute (sau recognoscibile), cu atît înţelegerea este

[1] Vezi Matilda Caragiu-Marioţeanu, *Compendiu de dialectologie*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1975, p. 192, 194, pentru inventarul fonemelor din istroromână ; pentru inventarul fonemelor din dacoromână (= limba română literară), vezi G. Hammarström, „The Romance Languages", în vol. James M. Anderson and Jo Ann Creore (eds), *Readings in Romance Linguistics*, [Mouton], The Hague, Paris, 1972, p. 53.

[2] Pentru inventarul de foneme al limbii italiene, vezi Hammarström, *loc. cit.*

BDD-A23110 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:18 UTC)

mai largă ; cu cît recunoașterea este mai corectă, cu atît înțelegerea este mai exactă. Situația la care ne referim ni se pare a fi un caz particular al procesului de înțelegere între doi vorbitori, independent de faptul dacă folosesc sau nu același idiom : lăsînd la o parte aspectele legate de gramatică, putem spune că un vorbitor, x, înțelege ce spune alt vorbitor, y, în măsura în care poate să *identifice* în cuvintele din care sînt alcătuite enunțurile emise de y cuvintele din propriul său stoc lexical ; dacă „pronunția" lui y este într-o anumită măsură diferită de a lui x, x întîmpină anumite dificultăți de înțelegere; dacă y va folosi cuvinte care nu fac parte din stocul lexical al lui x, acesta din urmă va întîmpina, de asemenea, anumite dificultăți de înțelegere. Situația în care y vorbește un alt idiom, L_2 (diferit de L_1, vorbit de x), se poate defini în anumite cazuri ca situația în care y folosește o pronunție care diferă *sistematic* de pronunția lui x, stocul de cuvinte al celor doi vorbitori fiind în parte același, iar pronunția lor păstrînd anumite elemente comune. În această situație, x și y *se înțeleg* deși vorbesc idiome diferite. În cazul în care y folosește un idiom în care cuvintele au un fonetism care nu are nici un element comun cu fonetismul cuvintelor folosite de x, iar diferențele fonetice dintre cuvintele folosite de y și cele folosite de x au un caracter total *nesistematic*, înțelegerea dintre x și y este imposibilă.

În cele ce urmează vom încerca să formulăm în termeni mai exacți acest mod de a înțelege intercomunicarea dintre un individ, x, care folosește un idiom, L_1, și un individ, y, care folosește idiomul L_2, pe care x nu-l cunoaște. În raport cu sistemul de concepte pe care îl vom schița, este nerelevant faptul dacă L_1, L_2 sînt limbi diferite sau sînt dialecte sau subdialecte sau graiuri ale aceleiași limbi. Este însă evident că sistemul este valabil pentru situația în care L_1, L_2 sînt dialecte sau graiuri ale unei anumite limbi.

Ideea că un cuvînt oarecare, c', din L_2 nu este altceva decît cuvîntul c din L_1, cu anumite diferențe (sistematice) de pronunțare (diferențe fonetice), va fi exprimată cu ajutorul conceptului de *transpozabilitate*[3]. Întrucît aspectul cel mai important pentru discuția noastră este asemănarea dintre două cuvinte din limbi diferite vom introduce ideea de *structură comună* (a unei astfel de perechi de cuvinte). Structura comună care caracterizează o pereche de cuvinte favorizează într-o măsură mai mare sau mai mică *recunoașterea* unui cuvînt c' din limba L_2 de către un vorbitor al limbii L_1 (care nu vorbește limba L_2) ; vom vorbi deci de *probabilitatea de recunoaștere* a unui cuvînt c' dintr-o limbă L_2 de către un vorbitor al limbii L_1. În sfîrșit, cu cît numărul de cuvinte cu o anumită probabilitate de recunoaștere este mai mare, în raport cu totalitatea cuvintelor din L_2, cu atît probabilitatea ca un vorbitor al limbii L_1 să înțeleagă pe un vorbitor al limbii L_2, deci *probabilitatea de intercomunicare* este mai mare.

---

[3] A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, [Champion], Paris, 1921, p. 89 : „la constatation de la parenté facilite beaucoup l'apprentissage des langues en pareil cas : la seule correspondance espagnol h = italien et français f fait prévoir la forme de beaucoup de mots, comme esp. *haba* = ital. *fava*, fr. *fève* ; esp. *hacer* = ital. *facere*, fr. *faire* ; etc." Se poate observa că noțiunea de *transpozabilitate* pe care o introducem nu este decît o *generalizare* a ideii citate mai sus și o transpunere — perfect justificabilă, credem — a acesteia din domeniul *învățării* limbilor, în acela al *înțelegerii* între doi vorbitori care vorbesc idiome distincte, dar înrudite. Noțiunile pe care le introducem în plus nu fac decît să dezvolte și să precizeze ideea formulată de A. Meillet.

BDD-A23110 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:18 UTC)

2. Cîteva convenții terminologice și de notație. Considerăm că orice cuvînt, c, dintr-un idiom oarecare este un *șir de sunete* (*foneme*), $<x_1, ..., x_n>$, unde subscriptele $1, ..., n$ indică *poziția* pe care x o ocupă în șir (= primul sunet, al doilea etc.). Sunetele care apar în două poziții distincte, i, j, pot fi distincte ($x_i \neq x_j$) sau identice ($x_i = x_j$). Spunem că un cuvînt de forma $<x_1, ... x_n>$ are *lungimea* n. Notăm lungimea unui cuvînt oarecare, c, prin λ_c (de ex. pentru *cal*, $\lambda_c = 3$). Numim vocabularul unui idiom, L_1, mulțimea cuvintelor din L_1, pe care o simbolizăm prin V_{L_1}. Apartenența unui cuvînt la vocabularul unui idiom oarecare, de ex. L_1, prin $c \in V_{L_1}$. Simbolizăm prin s_c semnificația unui cuvînt oarecare, c.

Dacă două cuvinte, c, c', pentru care avem $c \in V_{L_1}$ și $c' \in V_{L_2}$, sînt astfel încît $s_c \simeq s_{c'}$, spunem că c, c' se găsesc într-o relație de *traductibilitate*, pe care o notăm prin $T(c, c')$. Prin traductibilitate nu înțelegem altceva decît *identitatea aproximativă* de sens dintre două cuvinte din două idiome distincte, așa cum aceasta apare, de ex., în dicționarele bilingve (atunci cînd acestea există), care „explică" cuvîntul c din L_1 prin c' din L_2 sau în explicația pe care un vorbitor al idiomelor L_1, L_2 o poate da cuvîntului c, prin c' (explicație de forma „c din L_1 înseamnă c' în L_2").

Prin *reguli de corespondență* (*fonetică*) desemnăm mulțimea formulărilor de tipul „sunetului x din L_1 îi corespunde sunetul y din L_2, în contextul ...." (de ex. dr. *ă, î* : megl. *ǫ* în poziție accentuată ; dr. *n* : ir. *r* în poziție intervocalică). Simbolizăm prin $R(x, y)$ o anumită astfel de regulă care pune în relație sunetul x din L_1 cu y din L_2. În cazul în care unui sunet, x, dintr-o anumită poziție din L_1 îi corespunde cu regularitate *absența* oricărui sunet în L_2 (= îi corespunde un „zero fonic"), spunem că, în $R^a(x, y)$, are loc $y = \emptyset$ (de ex. dacă L_1 este aromâna și L_2 dacoromâna, putem spune că, în poziție finală, postconsonantică (exceptînd grupul C_r^1) putem vorbi de o regulă de forma $R^a(u, y)$ și $y = \emptyset$. Dacă într-o poziție determinată în cuvînt, unui „zero fonic" din L_1 îi corespunde în L_2 un anumit sunet, spunem că regula de corespondență are forma $R^a(x, y)$ și $x = \emptyset$ (o astfel de regulă exprimă fenomenele regulate de proteză, epenteză etc.). Prin RC_{L_1, L_2} desemnăm mulțimea regulilor de corespondență dintre L_1 și L_2, unde L_1 este luat ca *termen de referință* ; în acest caz, dacă $R^a(x, y) \in RC_{L_1, L_2}$, x aparține la L_1, iar y aparține la L_2.

3. Transpoziție. Spunem că un cuvînt, c, din L_1 este *transpozabil în* L_2, atunci cînd, pornind de la forma fonetică a cuvîntului c, se poate construi, pe baza unui număr de reguli din RC_{L_1, L_2} și numai pe această bază, un cuvînt c' din L_2, pentru care $T(c, c')$ să aibă loc. De ex., pornind de la rom. lit. *vede* se poate construi forma *veǵe* din graiurile de vest ale dacoromânei, pe baza regulilor rom. lit. "*e* : dr. vest. *ę* în poziție accentuată atunci cînd urmează un *e*" și pe baza regulii de palatalizare a dentalelor. Pornind de la dr. *lînă* se poate obține megl. *lǫnă* pe baza regulii "dr. *ă, î* : megl. *ǫ* în poziție accentuată".

Definim după cum urmează relația de transpozabilitate explicată mai sus :

3—1. Transpozabilitate. Fie $c = <x_1, ..., x_m>$ un cuvînt oarecare pentru care $c \in V_{L_1}$ are loc. Fie RC_{L_1, L_2} mulțimea regulilor de corespondență dintre L_1, L_2.

BDD-A23110 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:18 UTC)

Cuvîntul c este **transpozabil** în L_2 dacă există un $c' = <y_1, ..., y_m> \in V_{L_2}$, astfel încît următoarele condiții să fie satisfăcute :

(i) $T(c, c')$ să aibă loc ;

(ii) Pentru fiecare $i (1 \leqslant i \leqslant m)$, una din următoarele condiții să fie satisfăcută :

(a) să existe o regulă, $R^a \in RC_{L_1, L_2}$, astfel încît $R^a(x_i, y_i)$ să aibă loc sau

(b) $x_i = y_i$ să aibă loc.

(iiii) În cazul în care $m \neq n$, să existe cel puțin o regulă, $R^b \in RC_{L_1, L_2}$ astfel încît $R^b(x, y)$ să aibă loc și $x = ø$ sau $y = ø$, dar nu amîndouă, să fie adevărate.

După cum se observă, **3—1** prevede ca primă condiție pentru a putea stabili că un cuvînt din L_1 este transpozabil în L_2 o asemănare de sens între cele două cuvinte (i) ; prin (ii) se formulează cerința ca fiecare sunet (fonem) al cuvîntului c să poată fi pus, printr-o regulă generală, în corespondență cu sunetul aflat în poziție identică în cuvîntul c' sau să fie identic cu acest sunet ; prin (iii) se arată că, în cazul în care c și c' au lungimi diferite, diferența de lungime trebuie să se datoreze unei (unor) reguli prin care un sunet dintr-o anumită poziție a unui cuvînt să fie pus în corespondență cu un „zero fonic" din celălalt cuvînt. E x e m p l e : dr. *lînă* este transpozabil în mgl. întrucît în mgl. există un cuvînt, *lọnă*, cu același sens ; cuvintele au lungime egală ; sunetele din pozițiile 1, 3, 4 sînt identice și există o regulă care stabilește că unui *ă* sau *î* din dr. îi corespunde sub accent un *ọ* în mgl. Cuvîntul dr. *vînt* este transpozabil în ar. întrucît în ar. există un cuvînt cu sens asemănător, *vintu* ; lungimea cuvîntului dr. este 4, a celui din ar. este 5 ; sunetele din poziția 1, 3, 4 sînt identice ; există o regulă în acord cu care, după labială înainte de *n* + consoană, unui dr. *î* îi corespunde în ar. un *i* ; există o regulă care arată că, în poziție finală, după consoană, unui „zero fonic" din dr. îi corespunde un *-u* (plenison sau devocalizat) în ar., fapt care explică diferența de lungime dintre cele două cuvinte. În schimb, cuvîntul rom. *cal* nu poate fi transpus în franceză, întrucît cuvîntul fr. *cheval* satisface condiția (i), dar nu satisface condițiile (ii) și (iii).

Dacă două cuvinte, c, c', satisfac condițiile de sub **3—1**, spunem că relația $TR(c, c')$ are loc.

3—2. Transpoziție. Fie $c \in V_{L_1}$ un cuvînt oarecare din L_1. Dacă există un cuvînt $c' \in V_{L_2}$ astfel încît relația $TR(c, c')$ să aibă loc, spunem că c' este **transpoziția lui c în L_2.**

Conform cu **3—2**, spunem că *lọnă* este transpoziția dr. *lînă* în mgl., că *vintu* este transpoziția dr. *vînt* în ar. ; dar că fr. *cheval* nu este transpoziția rom. *cal* în fr.

4. Structură comună și probabilitate de recunoaștere. Asemănarea dintre două cuvinte se poate determina în mod foarte natural prin numărul de sunete identice pe care cele două cuvinte le au în comun în pozițiile identice. Este foarte natural să spunem, de ex., că dr. *vînt* și ar. *vintu* seamănă, întrucît în pozițiile 1, 3, 4, au sunete identice; în schimb, dr. *viespe* și ar. *yaspă* seamănă în mai mică măsură, întrucît nu au sunete identice decît în pozițiile 4 și 5.

BDD-A23110 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:18 UTC)

4—1. Structură comună. Fie c' transpoziția în L_2 a cuvîntului $c \in V_{L_1}$. Cuvintele $c = <x_1, \ldots, x_m>$ și $c' = <y_1, \ldots, y_n>$ au o structură comună dacă există un i ($1 \leqslant i \leqslant m$ sau $1 \leqslant i \leqslant n$) astfel încît $x_i = y_i \neq \emptyset$.

Prin **4—1** se arată că este suficient ca, într-o poziție determinată dintr-un cuvînt c și în poziția corespunzătoare din transpoziția sa în L_2, să apară unul și același sunet pentru a spune că c și c' au o structură comună. Este evident că dr. *vînt* și ar. *vintu* au o structură comună, după cum au o structură comună dr. *viespe* și ar. *yaspă* sau dr. *lînă* și mgl. *lǫnă*. În schimb, dr. *cal* și fr. *cheval* nu au o structură comună, întrucît fr. *cheval* nu este o transpoziție în fr. a rom. *cal*. Trebuie, de asemenea, admis că dr. *cal* și ir. *cå* au o structură comună, întrucît *cå* este o transpoziție, iar în poziția 1, în ambele cuvinte, apare sunetul *c*.

4—2. Mărimea structurii comune. Fie c, c' două cuvinte pentru care TR(c, c') are loc. Numim **mărimea structurii comune** $\mu_{c,c'}$ a cuvintelor c, c' numărul de sunete care alcătuiesc structura comună a cuvintelor c, c'.

Exemple: În cazul dr. *lînă*, mgl. *lǫnă*, avem $\mu_{c,c'} = 3$; pentru dr. *vînt*, ar. *vintu*, avem $\mu_{c,c'} = 3$; pentru dr. *viespe*, ar. *yaspă*, avem $\mu_{c,c'} = 2$; pentru rom. *cîmp.*, it. *campo*, avem $\mu_{c,c'} = 3$.

Între mărimea structurii comune a două cuvinte și probabilitatea ca un vorbitor să recunoască un cuvînt al propriului său idiom în structura fonetică a transpoziției acestuia (în alt idiom) există o relație directă: cu cît structura comună are o pondere mai mare în structura celor două cuvinte, cu atît probabilitatea de recunoaștere este mai mare. În aceste condiții, dat fiind un cuvînt c și transpoziția acestuia, c', este firesc să raportăm mărimea structurii comune ($\mu_{c,c'}$) la cuvîntul cu *lungimea cea mai mare* (în cazul în care cele două cuvinte au lungimi diferite), întrucît structura comună apare pentru vorbitor cu mai puțină claritate în cazul în care aceasta reprezintă o porțiune mai mică din structura unui cuvînt și poate fi degajată, în consecință, cu mai mare dificultate; este mai greu de degajat structura comună a perechii *viespe/yaspă* decît a perechii *vînt/vintu*.

4—3. Probabilitatea de recunoaștere. Fie c' transpoziția în L_2 a cuvîntului c din L_1; fie λ_c lungimea cuvîntului c, $\lambda_{c'}$ lungimea cuvîntului c' și $\mu_{c,c'}$ mărimea structurii comune a celor două cuvinte. *Probabilitatea de recunoaștere* a cuvîntului c' de către un vorbitor al limbii L_1 este

$$\frac{\mu_{c,c'}}{\mathrm{Max}(\lambda_c, \lambda_{c'})} = P_i^{re}.$$

În **4—3**, prin $\mathrm{Max}(\lambda_c, \lambda_{c'})$ indicăm faptul că $\mu_{c,c'}$ se raportează la cuvîntul cu *lungimea cea mai mare*. Pentru a reveni la exemplele discutate: pentru dr. *lînă*, mgl. *lǫnă* avem $P_i^{re} = 3/4 = 0{,}70$; pentru dr. *vînt*, ar. *vintu* avem $P_i^{re} = 3/5 = 0{,}60$; pentru dr. *viespe*, ar. *yaspă* avem $P_i^{re} = 2/6 = 0{,}30$; pentru rom. *cîmp*, it. *campo* avem $P_i^{re} = 3/5 = 0{,}60$.

Se observă că înrudirea mai strînsă dintre două idiome nu determină cu necesitate o probabilitate mai ridicată de recunoaștere: un vorbitor al dacoromânei va recunoaște cu o probabilitate mai ridicată it. *campo* decît ar. *yaspă*. De asemenea, la același grad de înrudire între idiome pot corespunde probabilități de recunoaștere diferite, de la transpoziție la transpoziție: pentru un vorbitor al dr., probabilitatea de recunoaștere a transpoziției *yaspă* este mai mică decît a transpoziției *vintu*.

BDD-A23110 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:18 UTC)

5. Probabilitatea de intercomunicare. Există, desigur, o mulțime de aspecte care pot fi luate în considerație atunci cînd vorbim de probabilitatea ca un vorbitor, x, al idiomului L_1 să înțeleagă ceea ce se spune într-un idiom, L_2, pe care nu-l cunoaște. Aspectul la care ne vom referi este următorul. Propozițiile formulate în L_2 sînt toate alcătuite din elemente din V_{L_2}. Probabilitatea ca o propoziție din L_2 să fie înțeleasă depinde de probabilitatea de recunoaștere asociată constituenților ei. Altfel spus: dacă există o probabilitate determinată de recunoaștere asociată cuvintelor din V_{L_2}, atunci această probabilitate determină și înțelegerea probabilă a propozițiilor formulate în L_2.

Pentru a determina probabilitatea asociată fiecărui element din V_{L_2} de a fi recunoscut de către un vorbitor al idiomului L_1, ni se pare natural să raportăm numărul cuvintelor transpoziții din L_1 în L_2 cu o anumită probabilitate de recunoaștere, să spunem $P_i^{re} > 0{,}50$, la totalitatea elementelor din V_{L_2}. Notînd prin n numărul cuvintelor pentru care $P_i^{re} > 0{,}50$ și prin $N_{V_{L_2}}$ numărul cuvintelor din V_{L_2}, vom defini probabilitatea de intercomunicare cu ajutorul vocabularului V_{L_1} prin $P^{in} = \frac{n}{N_{V_{L_2}}}$. Este evident că, pentru $n = N_{V_{L_1}}$ avem $P^{in} = 1$, iar pentru $n = ø$ avem $P^{in} = ø$.

În cazul în care facem $P^{re} > 0{,}50$, vom spune că P^{in} măsoară pentru orice element din V_{L_2} probabilitatea ca acesta să fie mai curînd recunoscut decît nerecunoscut. În cazul în care facem $P^{re} > 0{,}80$, P^{in} măsoară probabilitatea ca orice element din V_{L_2} să fie recunoscut cu o certitudine mai mare decît 0,80. Dacă facem $P^{re} = 1$, P^{in} măsoară probabilitatea ca orice element din V_{L_2} să fie recunoscut cu certitudine absolută. Așadar, cu cît vom alege o valoare mai mare pentru P^{re}, cu atît P^{in} va măsura probabilitatea unei *recunoașteri mai sigure*, deci vom putea vorbi de probabilitatea unei intercomunicări mai sigure, pe baza vocabularului V_{L_2}, între un vorbitor al idiomului L_1 și un vorbitor al idiomului L_2.

DIALECTS AND INTERCOMMUNICATION

ABSTRACT

The usual claim is that the mutual understanding (=intercommunication) between the speakers of two different (sub) dialects (or even languages) is directly dependent on the similarities/dissimilarities between them.

It seems, however, that structural similarities (dissimilarities) accounted for in terms of inventory and distribution cannot be always put into some relevant relation to the *degree* in which the intercommunication realizes: there are cases in which the intercommunication is realized in diffferent degrees between speakers of languages (dialects) displaying approximately the same degree of similarity.

An alternative procedure is proposed. Instead of the structural similarity, some other parameters are taken into consideration. These parameters can be correlated in a more reasonable and intuitive way with the degree of intercommunicability. In order to obtain such an account the following concepts are introduced: (a) *transposable word pairs*; (b) *identification probability* (*associated to each transposable pair*); (c) *the intercommunication probability* is given by the ratio between the total number of words displaying the identification probability $P_i(P_i > ø)$ and the total number of lexical entries from the lexicon.

When the *value* of P_i is taken into consideration, the *quality* of the intercommunication can be determined: this quality is directly dependent on the value of P_i.

Facultatea de Limba și Literatura Română
București, str. Edgar Quinet, nr. 5—7

BDD-A23110 © 1985 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:00:18 UTC)